

namelijk geput uit de archieven van de SDAP, het particulier archief van H. J. F. M. Sneevliet en uit de overheidspapieren. Ondanks de daarmee gepaard gaande grote verschillen in invalshoek sluiten de documenten niettemin goed aaneen en geven zij, met elkaar, een treffend beeld van de eerste jaren van socialistische actie in Indië, geremd door de tegenstellingen tussen revolutionaire romantici als Sneevliet en A. Baars enerzijds en meer pragmatische 'aanpassers' als R. A. Schotman, D. M. G. Koch en Sam Koperberg anderzijds. Laatstgenoemden waren van mening, dat in Indië de voorwaarden voor agitatie op basis van de klassenstrijd voorshands ontbraken en vreesden een ontketening van de raciale hartstochten, wanneer men dat toch zou proberen. Hoe licht dit kon geschieden laat bijvoorbeeld het onder nummer 176 opgenomen document zien waarin Baars, die op een Indië Weerbaar-vergadering zijn Indonesische gehoor de schanddaden van de Hollandse kapitalisten trachtte in te prenten, door Tjokroaminoto op zijn Nederlandschap onderuit werd gehaald.

In technisch opzicht is deze uitgave zeer goed verzorgd. In een uitvoerige inleiding worden de door de documenten beschreven gebeurtenissen in verhalende vorm verklaard en in een ruimer kader geplaatst. De annotatie is zonder meer royaal te noemen. Doordat hierin talrijke biografieën en beschrijvingen zijn verwerkt van medespelende personen en organisaties, is hier een bijkans complete encyclopedie ontstaan van het Indische politieke landschap van die dagen. Hoewel men een vraagteken kan plaatsen bij de noodzaak tot een dergelijke overdadig aandoende versiering van uit te geven documenten is het praktische voordeel ervan voor de gebruiker evident.

P. J. Drooglever

H. Gortzak, *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist* (Amsterdam: Bert Bakker, 1985, 386 blz., f34,90, ISBN 90 351 0272 x).

Deze memoires stammen van de als fractievoorzitter der CPN in de gemeenteraad van Amsterdam en in de Tweede Kamer bekend geworden communistische woordvoerder uit de jaren 1945-1958. Zij hebben echter betrekking op een langere periode dan deze, want Gortzak beschrijft zijn hele ontwikkelingsgang vanaf zijn vroegste jeugd, toen hij vijftien jaar oud in 1923 toetrad tot de jeugdbond De Zaaier. Hij deelt dus veel mee over het Amsterdamse arbeidersmilieu waaruit hij voortkwam, over zijn werk als timmerman in het bouwvak en over zijn ervaringen in de communistische beweging, waaraan hij in de jaren twintig en dertig en ook gedurende de bezettingstijd steeds actief deelnam op allerlei wijzen (een studieverblijf aan de Leninschool te Moskou in 1932 daarbij inbegrepen). Zodoende ontwikkelde hij zich langzamerhand tot de propagandist die hij geworden is, zich bijzonder onderscheidend door de gave van het gesproken woord, zoals hij zelf terecht opmerkt (37). Ook verklaart hij - in het Woord vooraf — 'Een schrijver ben ik niet' (6).

Gedurende het gehele tijdvak van 1923 tot 1945 heeft hij echter geen rol op het voorste plan vervuld en hij maakte ook geen deel uit van de illegale partijleiding tijdens de tweede wereldoorlog. Dit veranderde echter nadat hij in het najaar van 1945 terug was gekeerd uit Duitse gevangenschap (sinds 1944) en een zeer actief aandeel ging nemen in de werkzaamheden van de CPN, eerst in de jaren 1945-1948 voornamelijk op hoofdstedelijk niveau, daarna ook als lid van de Tweede Kamer en partijbestuurder. Als parle-

mentair en publiek redenaar was hij een erkende kracht en wanneer een zo vloeiende welsprekendheid ook haar schaduwzijden heeft, dan dient gezegd te worden dat Gortzak oog heeft voor eigen beperktheden en grenzen en ook voor gemaakte fouten. Hij staat achteraf zeer kritisch tegenover de ontwikkeling der dingen in de beschreven periode en brengt daarbij bezwaren naar voren die ook in de tijd zelf al in kiem bij hem aanwezig waren, lang voordat de bom barstte met het bekende partijconflict van 1958.

Van belang lijkt vooral de omstandigheid dat Gortzak de lange voorgeschiedenis der beweging sinds de jaren twintig bewust heeft meegemaakt en dat hij de invloed heeft ondergaan van figuren als D. Wijnkoop, N. Beuzemaker en A. Struik, om slechts enkele vooroorlogse leidlieden te noemen, en vooral ook van zijn schoonmoeder Bertha de Vries. Hij kwam in het najaar van 1945 terug in een partij die een groot deel van haar leidend karakter verloren had en die in de turbulente maanden na de bevrijding een ernstige crisis had doorgemaakt (deze episode rond de juliconferentie heeft hij door zijn langer verblijf in Duitsland niet meegemaakt). Zijn achtergrond en realiteitszin behoeden hem ervoor een geheel onkritisch werktuig van de CPN-nieuwe stijl te worden. Ook door zijn persoonlijke sympathieke hoedanigheden wist hij in gemeenteraad en parlement een positie op te bouwen van waaruit hij invloed kon uitoefenen. Zeer opmerkelijk is wat hij over de interne verhoudingen in de partijtop meedeelt, in het bijzonder over de illegale aanvoerder J. Brandenburg, die in 1945 P. de Groot weer binnengehaald had. 'De verhouding tussen De Groot en Brandenburg heb ik nooit helemaal begrepen. Brandenburg had een grenzeloos respect voor de algemeen-secretaris, maar anderzijds slaagde hij er dikwijls in een remmende invloed op hem uit te oefenen' (240). Het tragische in het verloop van zaken is dat Brandenburg en ook Gortzak en anderen tegen de figuur De Groot uiteindelijk niet opgewassen waren en dat zij bijvoorbeeld in 1947/1948 de bekwame hoofdredacteur van *De Waarheid* Koejemans hebben losgelaten. Op dit laatste gebeuren gaat Gortzak niet in, wel op zijn eigen werkzaamheid aan de toenmalige *Waarheid*, waaraan hij geen al te beste herinneringen heeft (244-245). De mogelijkheid om adequaat te reageren op de destalinisatieproblemen na 1956 ontbrak in de Nederlandse partijverhoudingen ten enenmale, anders dan in enkele andere landen.

Het boek is met kritische zin, zoals gezegd, en ook met nauwkeurigheid ten aanzien van de feitelijke toedracht samengesteld. Een enkele onjuistheid moge signaleerd worden, zo is niet Severing maar Otto Braun de weggejaagde minister-president van Pruisen uit 1932 (96). Op bladzijde 231 is de gehele rooms-katholieke fractie van acht leden vergeten bij de vermelding van de samenstelling van de Amsterdamse noodgemeenteraad in 1945.

A. F. Meilink

N. Bal, *Mijn wankele wereld. Vier jaar in het socialistisch verzet* (Het Geheugen; Leuven: Kritak, Brussel: Fonds Leo Magits, 1984, 335 blz., Bf650,-, f35,-, ISBN 90 6303 127 0).

Het verzamelwerk *Geschiedenis van de socialistische beweging in België* dat J. Dhondt in 1960 naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de socialistische partij opzette, eindigt met een bijdrage van N. Bal over 'De illegale partij van 1940 tot 1944' (XVIII, 565-572). De auteur, die in 1960 adjunct-directeur was van de BRT-televisie, somde